

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО УЧАСТІ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ ЯК ПАРАМЕТР ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті окреслено основні риси політичної культури сучасного українського суспільства та показано вплив особливостей політичної свідомості та політичної участі на ставлення громадян до можливих способів впливу на процес прийняття політичних рішень органами державної влади.

Ключові слова: політична культура, політична свідомість, прийняття політичних рішень, політична участь, громадянська активність, громадянська культура, патерналізм, ксенофобія, екстерналізм.

Вивчення питання участі громадян у процесі прийняття політичних рішень на державному рівні є доволі поширеним насамперед при розгляді особливостей функціонування політичного режиму, зокрема при визначенні його демократичності. Г. Алмонд, С. Верба, Р. Даль, Т. Ванханен, Т. Карл, Г. Лассуелл, Х. Лінц, А. Степан, Ф. К. Шміттер, А. Шедлер та інші вказували на можливість політичної участі як один з основних критеріїв демократії. Але варто зауважити – у контексті відповідних досліджень ідеться переважно про інституціалізацію можливостей такої участі. Водночас прагнення громадян впливати на процес прийняття політичних рішень та інформованість суспільства про наявність і способи реалізації відповідних прав свідчать про тип політичної культури суспільства. На нашу думку, саме цей аспект дає змогу комплексно розглянути питання політичної участі, оскільки тут враховано як інституційні можливості, створені державою, так і психологічні особливості, притаманні членам суспільства. Загалом політичну культуру потрібно розглядати як сукупність норм, цінностей, способів політичної поведінки, які функціонують у межах певної політичної системи та характеризують взаємодію політичних інститутів і політичних спільнот. При цьому взаємопов'язані складові політичної культури – політична свідомість та політична поведінка, здатні суттєво впливати на функціонування політичної системи. Політична свідомість – це сукупність поглядів, оцінок, настанов, знань людини, соціальної групи, які стосуються політико-владних відносин. Інший компонент політичної культури – політичну поведінку – часто зумовлюють вказані компоненти свідомості, але водночас, за умов необхідності конкретних політичних дій, вона може і сама спричинити трансформацію поглядів, оцінок, переконань. У цьому контексті приділимо увагу такому пара-

метру політичної культури, як політична участь, враховуючи, що формально найвищий показник участі громадян у процесі прийняття політичних рішень шляхом прямого або непрямого впливу на владу існує в умовах громадянської або демократичної політичної культури.

Формування сучасної української політичної культури, з одного боку, відбувається під впливом процесу демократизації суспільних та політичних інститутів, а з іншого, має риси, зумовлені потребами попереднього політичного режиму. Взагалі, варто акцентувати увагу на потребі ретельнішого дослідження особливостей політичної культури, яке стосується і розгляду передумов їх формування, оскільки це допоможе пояснити вплив цих особливостей на політичні процеси та прогнозувати можливість їх трансформації. Оскільки риси політичної культури формуються протягом тривалого періоду, більшість із них є повільно змінюваною. Особливо негнучкими є стереотипи, цінності, переконання, – ті риси, які пов'язані з політичною свідомістю. Щодо політичної участі, то її форми можуть змінюватись, як і зразки політичної поведінки, дещо швидше.

Чинниками впливу на рівень участі у політичному житті є деякі певною мірою збережені риси тоталітарної та посттоталітарної свідомості, а саме:

- некритичність і конформізм, що є причиною невимогливості до влади. Ці риси сформовано внаслідок тривалого впливу репресивного режиму, їхнім проявом часто є нечіткі орієнтації виборців, які стають об'єктами психологічного маніпулювання;
- намагання уникати вибору, який відрізняється від вибору більшості, уникати відповідальності за суспільно-важливі рішення, пов'язане з відчуженням людей від влади;
- патерналізм, який суперечить будь-яким формам активної участі громадян під час прий-

няття політичних рішень. Патерналізм як одна з основних рис української свідомості є прямим наслідком тоталітаризму (проте якщо у тоталітарному суспільстві він пов'язаний із тотальною залежністю особи від держави, то у сучасному українському суспільстві – з переконаністю громадян у необхідності державного втручання у розв'язання багатьох питань).

Водночас зменшено прояви таких рис, притаманних політичній свідомості попереднього періоду: нетерпимість до альтернативних поглядів або зразків поведінки; ксенофобія, яка відіграє вирішальну роль у процесі маніпулювання громадською думкою, схвалює підтримку широкими верствами населення дій влади, спрямованих на пошук ворогів у суспільстві; несприйняття політичного плюралізму, пов'язане із ксенофобією (яке має проявом нездатність та небажання дослухатися до аргументів опонентів) та відповідне небажання пошуку консенсусу.

Варто зауважити: такі психологічні риси культивувалися упродовж тривалого періоду, цілеспрямовано та систематично, вони є доволі стійкими, утім, зовнішній вплив та внутрішні перетворення в Україні у процесі змін політичного режиму вплинули на те, що трансформація деяких з них є суттєвою.

Ксенофобію як рису політичної свідомості, притаманну тоталітарному суспільству, в Україні трансформовано. Сьогодні поєднання ізоляціонізму (як принципу ставлення до інших людей, які перебувають поза межами найближчого соціального оточення; різновид індивідуалізму, який протистоїть і колективізму, властивому східним суспільствам, і солідаризму, притаманному західним суспільствам) та поміркованості (йдеться, наприклад, про ставлення до представників етнічних меншин, ідеологічних опонентів тощо) дає змогу свідчити про певну терпимість і толерантність за певної закритості, проявами чого є: слабка схильність дотримуватись правових норм, наявність феномена так званої аморальної більшості, брак радикальних політичних поглядів [5, с. 9].

Щодо знеособлення (або прагнення бути подібними до інших), властивого попередньому історичному періоду, то ця риса сьогодні не притаманна переважній частині суспільства. Принаймні не більшою мірою, ніж членам суспільств демократичних держав. Пристосовуваність як риса політичної свідомості певним чином збережена і насамперед пов'язана з невпевненістю людей у можливості реалізації права впливати на владу. Така риса дає змогу адаптуватися до наявних умов, і наслідком є підтримка населенням корупції, порушень виборчого, фінансового законодавства, нехтування громадянами прикла-

дів порушення прав та свобод людини тощо. Ілюстративними, на нашу думку, тут є відповіді респондентів на запитання про дотримання прав в Україні, отримані під час опитувань, проведених Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (див. таблиці 10–13).

Щодо конформізму, то він суттєво відрізняється, порівняно з тоталітарною державою¹. При цьому, якщо тоталітаризм потребує схвалення² своїх дій і залежить від нього, для сучасного українського суспільства конформізм (у тих випадках, коли можна стверджувати про його наявність) є поступливістю³. І оскільки конформізм (сформований як механізм пристосування до умов функціонування політичної системи) у сучасній Україні також пов'язаний із терпимістю до порушення прав та свобод, він прямо впливає на рівень громадської активності, а отже, й участі у процесі прийняття рішень, як на місцевому, так і на державному рівні.

Прагнення підпорядковуватися сильному лідерові властиве майже всім членам сучасного українського суспільства. Його наявність свідчить не стільки про недемократичні тенденції, скільки про патерналізм, притаманний політичній свідомості українців. За опитуванням, одними з ключових рис політичного лідера, які, на думку переважної більшості громадян, передують професіоналізму, є сила та авторитет.

Таблиця 1. Відповіді на запитання «Яку форму державного правління Ви вважаєте найкращою для України за нинішньої ситуації?» (динаміка, 2002–2009), дані у % [3]

Варіант відповіді	2002 р.	2006 р.	Вересень 2007 р.	Березень 2009 р.
Парламентська республіка	12,5	7,2	11,4	10,3
Парламентсько-президентська республіка	17,4	27,3	26,1	17,5
Президентсько-парламентська республіка	14,4	19,4	26,9	20,6
Президентська республіка	10,2	17,8	11,8	15,1
Диктатура	5,3	4,9	4,6	8,5
Складно відповісти	40,2	23,4	19,2	28,1

Окрім того, ілюстративним є варіант відповіді громадян на запитання «Яку форму державного правління Ви вважаєте найкращою для України за нинішньої ситуації?» (див. табл. 1).

¹ Йдеться про конформізм як зміну поведінки або переконань через реальний або уявний тиск групи [2, с. 270].

² Схваленням є конформізм, який передбачає дії та переконання відповідно до соціального тиску [2, с. 271].

³ Поступливість – це конформізм, за якого зовнішні дії відповідають тиску групи, але наявною є особиста незгода людини [2, с. 271].

Відповідь «диктатура» у 2009 р. обрали майже 9 % громадян, а варіант «президентська республіка» – 15 %. Це свідчить про прагнення громадян до сильної влади та, як наслідок, про невпевненість у можливості впливати на дії політиків. При цьому динаміка зміни відповідних показників ілюструє, що громадяни дедалі більше намагаються уникати відповідальності за результати процесу прийняття рішень.

Відданість політичним лідерам пов'язана з уже переліченими рисами. Але слід звернути увагу, що за умови наявності в Україні кількох лідерів загальнодержавного масштабу із різною харизматичністю, їхні прихильники надають перевагу різним лідерським якостям.

Щодо намагання уникати здійснення вибору, то його прояви є яскравими у періоди нестабільності, складної соціально-економічної, політичної ситуації, коли люди прагнуть знайти політичну силу, здатну здійснити швидкі необхідні перетворення, та перекласти на неї відповідальність. Як уже сказано, це відбувається внаслідок того, що громадяни не відчувають долученості до процесу прийняття суспільно важливих рішень. Пов'язана з цим екстернальність як риса політичної свідомості притаманна українцям і, внаслідок надання надмірного значення зовнішнім обставинам, також знижує схильність до громадської участі.

Питання політичної активності у такому контексті потребує ретельнішого розгляду. Необхідний для громадянської політичної культури баланс між політичною активністю та пасивністю населення підтримується за умови порівняної неважливості (або періодичної важливості) політичних питань для пересічних громадян. Така ситуація є можливою за умови політичної, економічної та соціальної стабільності. Водночас, відповідно до так званого закону очікуваних реакцій, запропонованого Г. Алмондом та С. Вербою [1], еліти передбачають можливі вимоги та дії населення й ухвалюють відповідні рішення для стримування його активності. Тобто помірною політична активність дає суспільству змогу контролювати владні структури та водночас, унаслідок обмеження втручання громадян у політику, гарантує ефективне функціонування цих владних структур. Наявність можливості громадян контролювати владу, брати участь у процесі прийняття політичних рішень стримує еліти, які, відповідно, ухвалюють потрібні для суспільства рішення. Важливо додати, що ситуація обмеження політичної активності громадян виникає тоді, коли сфера їхніх неполітичних інтересів є доволі широкою і, отже, є можливість реалізувати прагнення у межах груп та інститутів громадянського суспільства. Необхідним для ефективного функціонування демократії також є поєднання

емоційних і прагматичних орієнтацій громадян, що потребує їхньої компетентності та певної обізнаності у політичних питаннях. Баланс між емоційним ставленням до політики та прагматизмом є суттєвим у цьому контексті, адже надмірна прихильність до політичних лідерів, партій тощо може призводити до поляризації, а надмірний прагматизм – до опортунізму.

Для ілюстрації розглянутих вище рис політичної культури українського суспільства, які прямо або опосередковано свідчать про рівень політичної участі громадян у процесі прийняття політичних рішень, важливо вказати рівень довіри до влади, ставлення до відповідальності/підзвітності суб'єктів державної влади, прагнення участі у політичних процесах в цілому, прагнення здійснення впливу на владу, оцінка власного впливу, потреби у поінформованості про події, які відбуваються у суспільстві тощо.

Оберемо для розгляду такі аспекти, пов'язані з процесом прийняття політичних рішень:

- ставлення до участі громадянського суспільства у процесі прийняття рішень;
- вплив окремих громадян на процес прийняття політичних рішень;
- участь у певних видах політичної діяльності у ситуації невдоволення ухваленими рішеннями, схильність до протестної діяльності;
- підконтрольність суб'єктів прийняття рішень на державному рівні громадянам;
- дотримання прав громадян, до яких належать і громадянські права та свободи, пов'язані з впливом на владу та участю у процесі прийняття рішень.

Отже, наведемо відповіді респондентів, отримані під час проведення низки соціологічних опитувань.

Для того, щоб оцінити рівень політичної активності громадян, насамперед важливо врахувати, чи цікавляться вони політичною сферою в цілому. За результатами опитування, більше половини населення виявляє інтерес до політики (див. табл. 2).

Таблиця 2. Відповіді на запитання «Чи можна про Вас сказати, що Ви цікавитесь політикою?» (2008 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Так	Ні	Важко відповісти
%	55,0	40,0	5,0

Участь громадян у процесі прийняття рішень є нормативно врегульованою, але при цьому реалізація права такої участі прямо залежить від їхніх прагнень та зумовлена типом політичної культури суспільства. Щодо власне політичної участі та ставлення суспільства до реалізації права на її здійснення наведемо такі дані (див. таблиці 3–6).

Таблиця 3. Відповіді на запитання «Чи берете участь або готові взяти участь у таких формах громадської діяльності...?» (опитування в Києві, 2005 р.), дані у % [3]

	Збирання колективних підписів	Обмеження своїх потреб в інтересах міста та співгромадян	Участь у діяльності будинкових комітетів	Ініціативні групи з розв'язання тієї чи іншої проблеми	Громадянські комітети, ради самоврядування тощо
Вже беру участь	3,6	3,4	2,9	2,7	2,0
Не беру, але цілком готовий взяти участь	19,9	19,0	26,3	26,2	21,1
Малоймовірно, що візьму участь	33,1	25,7	32,0	30,6	32,1
Впевнений, що не братиму участі	39,1	39,2	35,0	36,9	39,5
Важко відповісти	4,3	12,7	3,8	3,6	5,3

Таблиця 4. Відповіді на запитання «Чи потрібно сприяти підвищенню громадянської активності киян через їх залучення до управління міським господарством, до ухвалення рішень у всіх сферах?» (опитування в Києві, 2005 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Потрібно	Не потрібно	Складно відповісти
%	64,3	8,3	27,4

Таблиця 5. Відповіді на запитання «Що заважає Вашій громадській активності?» (2005 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Немає вільного часу	Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	Незнання, як досягти своєї мети	Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	Не маю однодумців	Інше	Складно відповісти
%	43,4	8,0	13,8	12,2	6,4	19,1	6,5

Таблиця 6. Відповіді на запитання «Якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх досягти, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту?» (2008 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Діяти кожному індивідуально	Діяти спільно неформально (не ресуртуючи що діяльність і не створюючи організації)	Створити громадську організацію або приєднатися до вже наявної	Інше	Складно відповісти
%	8,3	20,6	40,6	5,6	24,9

Конкретніше про ставлення до прямої участі у процесі прийняття рішень на державному рівні свідчать такі дані (див. табл. 7).

Таблиця 7. Відповіді на запитання «Протягом останніх років при багатьох міністерствах і відомствах створені громадські ради, до яких входять представники неурядових організацій, ЗМІ. Чи чули ви що-небудь про діяльність таких рад?» (2006 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Так	Ні	Складно відповісти
%	14,3	74,6	11,1

Відповіді на запитання підтверджують невисокий рівень зацікавленості громадян навіть в

отриманні інформації про можливості відповідної діяльності.

Проілюструємо іншу важливу рису політичної культури, яка свідчить про рівень потенційного впливу на процес прийняття рішень. Відповідь на запитання «Чи повинні прості громадяни мати реальний вплив на прийняття державних рішень?» (див. табл. 8) свідчить про невисокий відсоток громадян, які прагнуть уникати втручання у політичну сферу. Водночас доволі високий показник бажання громадян втручатися у процес прийняття рішень, який, з одного боку, свідчить про учасницький тип політичної культури, але, з іншого, за умови його реалізації (враховуючи неважливість питання компетентності для опитуваних), може створити суттєві перешкоди для діяльності суб'єктів прийняття рішень.

Таблиця 8. Відповіді на запитання «Чи повинні прості громадяни мати реальний вплив на прийняття державних рішень?» (2008 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Ні, не повинні – це справа державних урядовців і політиків	Повинні мати вплив лише ті громадяни, що є компетентними у питаннях, які вирішуються	Повинні мати вплив усі громадяни, яких це стосується, незалежно від рівня їхньої компетентності	Складно відповісти
%	9,1	37,2	41,0	12,8

Переконаність суспільства у необхідності здійснення контролю за діями суб'єктів прийняття рішень наведено у табл. 9.

Дані щодо поінформованості громадян про власні права, у тому числі ті, що стосуються участі у процесі прийняття рішень, ставлення до їх дотримання та захисту, подано у табл. 10. Реалізація прав громадян залежить не лише від типу політичного режиму та особливостей його функціонування, а й від типу політичної культури.

Насамперед звернемо увагу на оцінку цих можливостей громадянами.

Таблиця 9. Відповіді на запитання «Якою мірою дії влади повинні бути підконтрольні громадськості, суспільству?» (2008 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	%
Усі без винятку дії влади повинні бути підконтрольні суспільству	23,3
Усі, крім тих, що стосуються сфери безпеки і становлять державну таємницю	35,0
Лише ті дії, які безпосередньо стосуються інтересів громадян (або окремих груп громадян), повинні бути підконтрольними суспільству	19,6
Дії влади повинні бути підконтрольними суспільству лише в окремих випадках	5,9
Дії влади не повинні бути підконтрольними суспільству	2,8
Складно відповісти	13,5

Таблиця 10. Відповіді на запитання «Як би Ви оцінили рівень Вашої поінформованості про свої права та можливості їх захисту?» (динаміка, 2006–2007, 2007 р.), дані у % [3]

Рівень поінформованості	2006 р.	2007 р.
Високий	1,9	2,6
Середній	38,4	39,4
Низький	56,2	52,7
Складно відповісти	3,5	5,3

Можемо припустити, що невелику поінформованість громадян про власні права зумовлено невпевненістю у можливості їх захисту та недовірою до відповідних структур, які мають цей захист здійснювати. Зокрема у цьому контексті можемо навести дані про зниження рівня довіри українців до органів влади, про що свідчать опитування, проведені у 2010–2011 рр. (рівень довіри до Верховної Ради України скоротився на 2,7 %, до уряду – на 6,8 % [4, с. 2]). Низький рівень довіри до органів влади спричиняє неохочість до співпраці з ними, отже, знижує можливості участі громадян у процесі прийняття політичних рішень навіть за наявності їх правового закріплення та функціонування механізмів реалізації відповідних прав (за даними опитування, проведеного у 2011 р., від 3 до 5 % громадян брали участь у різних формах суспільно-політичної діяльності, як-от партійна діяльність, безоплатна участь у мітингах, виборчих кампаніях [5, с. 39], зокрема 2,7 % – у діях, пов’язаних з добросовісністю, 2,4 % було делеговано певними спільнотами для участі у розв’язанні питань на рівні органів влади, 2,3 % брали участь у діяльності незареєстрованих об’єднань [5, с. 40]). Ізоляціонізм як риса політичної культури, який, за даними опитування громадян та проведення експертних опитувань у 2011 р., зростає, що також свідчить про недовіру громадян до інститутів влади [5, с. 8–9].

Наведемо дані, які ілюструють інший аспект політичної участі, пов’язаний з усвідомленням

громадянами власної ролі у політичному процесі, – схильність до протестної діяльності. Як свідчать опитування, загалом переважна частина громадян до неї неохоча (див. табл. 11).

Таблиця 11. Відповіді на запитання «Яке із цих двох суджень найбільшою мірою відбиває Вашу позицію?» (акції протесту, 2008 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	У мене немає наміру брати участь в акціях протесту проти дій влади	Я готова/готовий взяти участь в акціях протесту проти дій влади	Складно відповісти	Не відповіли
%	57,1	24,1	16,5	2,3

У відповідь на конкретне запитання про тип акцій протесту отримано такі дані (див. таблиці 12 і 13).

Таблиця 12. Відповіді на запитання «Чи готові Ви особисто взяти участь у таких акціях протесту для захисту своїх прав та інтересів» (законні, незаконні, силові, 2009 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Грудень 2008 р.	Березень 2009 р.
Готові взяти участь хоча б в одній із законних форм протесту (упевнені, що візьмуть участь, або скоріше, що візьмуть участь): санкціоновані мітинги та демонстрації, страйки, відмова від виконання рішень адміністрації, органів влади	26,6	42,2
Готові взяти участь хоча б в одній з незаконних форм протесту (упевнені, що візьмуть участь, або скоріше, що візьмуть участь): несанкціоновані мітинги та демонстрації, блокування руху на дорогах та залізницях, вуличні заворушення, створення незалежних від президента та уряду збройних формувань	17,5	23,8
Готові взяти участь хоча б в одній із незаконних форм протесту, що пов’язані із силовими чи насильницькими діями (упевнені, що візьмуть участь, або скоріше, що візьмуть участь): блокування руху на дорогах та залізницях, вуличні заворушення, створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	10,8	14,4
Не схильні брати участі у жодній із форм протесту (відповіли, що, скоріше за все, не візьмуть участі, або впевнені, що не візьмуть участі в жодній із наведених в опитувальнику форм протесту)	58,6	46,8

Водночас необхідно враховувати, що, як вказано вище, політична участь громадян суттєво залежить від можливостей, створених політичним режимом. Зокрема, потрібно зважати, що в 2010 р. право громадян на мирні зібрання було обмежено, відбувалися репресивні дії проти учасників відповідних політичних акцій, а кількість заборон (які суперечать українському зако-

нодавству) на проведення мирних зібрань була найбільшою за попередні 5 років.

Таблиця 13. Відповіді на запитання «Чи готові Ви взяти участь в мирних акціях протесту в разі виявлення фактів фальсифікації результатів виборів?» (2010 р.), дані у % [3]

Варіант відповіді	Так, візьму участь	Не братиму участі за будь-яких обставин	Можу взяти участь залежно від того, наскільки масштабними будуть фальсифікації і яка саме політична сила фальсифікуватиме вибори	Складно відповісти
%	14,0	63,2	12,9	9,9

Загалом, враховуючи і реальну участь, і прагнення суспільства, можемо вважати, що рівень політичної участі громадян є доволі невисоким, утім, не мінімально можливим. При цьому вони усвідомлюють важливість політичної активності та потребу контролювати дії суб'єктів прийняття рішень. У поєднанні з іншими особливостями політичної свідомості це свідчить про змішаний тип політичної культури (з рисами активістської, підданської та громадянської).

Для ефективної участі громадян у процесі прийняття рішень на державному рівні, яка спирається на їхню переконаність у можливості такої форми політичної діяльності, важливим є розвиток:

- критичності, пов'язаної з формуванням чітких ідеологічних і політичних пріоритетів, що вплине на прояви толерантності й терпимості, та на схильність громадян виступати на захист своїх прав;
- вимогливого ставлення до влади і відповідальності за використання власних прав та свобод, що підвищить рівень довіри до влади та сприятиме підвищенню участі громадян у процесі прийняття рішень на рівні місцевої та центральної влади;
- ставлення до рівності як рівності можливостей (у розумінні ліберальної демократії);
- обізнаності щодо прав та обов'язків, механізмів захисту людиною власних інтересів, тобто йдеться насамперед про політичну освіту і про громадянську освіту як таку, що надає людині знання та навички, необхідні для ефективної політичної участі.

У цьому контексті важливим є процес розвитку громадянської політичної культури, який впливає на розвиток громадянського суспільства. І оскільки громадянська політична культура є властивою демократичному суспільству, її становлення залежить, з одного боку, від усталених форм політичної участі та особливостей політичної свідомості громадян, а з іншого – від успіху інституційних демократичних перетворень, здійснення яких відбувається набагато швидше, ніж трансформація політичної культури в цілому.

Література

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
2. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2000. – 684 с.
3. Соціологічні опитування [Електронний ресурс] // Сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>. – Назва з екрана.
4. Суспільство недовіри. Соціологи фіксують загальне зниження довіри українців до влади [Електронний ресурс] /
- Результати соціологічного опитування, проведеного Лабораторією законодавчих ініціатив та компанією TNS в Україні. – 2011. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/upload/docs/Omnibus_2_2011.pdf. – Назва з екрана.
5. Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины) Аналитический доклад / Андрей Ермолаев, Александр Левцун, Святослав Денисенко. – К. : Центр социальных исследований «София», 2011. – 64 с.

M. Chabanna

CITIZENS' ATTITUDES TO PARTICIPATION IN POLITICAL DECISION-MAKING AS A FEATURE OF POLITICAL CULTURE OF CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY

In the article there are considered the main features of political culture of the contemporary Ukrainian society. The author explains how the peculiarities of political consciousness and civil participation can effect on citizens' intentions to participate in political decision-making.

Keywords: political culture, political consciousness, political decision-making, political participation, civic activity, civic culture, paternalism, xenophobia, externalism.

Матеріал надійшов 10 квітня 2012 р.